

ІСТОРІЯ ПЕРШИХ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ В ОДЕСІ

Досліджуючи історію Одеси, не можна залишити без уваги духовне життя її жителів, яке нерозривно було пов'язане з релігією. Переважну більшість у місті складали православні росіяни, українці та греки, тож основними центрами духовності стали християнські православні храми. Про них згадують у своїх роботах цілий ряд дослідників. Зокрема: А. Скальковський, К. Смолянинов, О. Орлов, В. Надлер та інші. Слід зазначити, що вони висловлюють різні точки зору стосовно дати заснування перших храмів в Одесі. Так, А. Скальковський гадає, що перші з них — Миколаївський та Катерининський були закладені 22.08.1794 р. особисто Катеринославським митрополитом Гавріїлом¹. О. Орлов² і К. Смолянинов³ вважають, що це сталося пізніше — в 1795 році. Цієї ж думки притримується і В. Надлер⁴.

В радянський період, історії будівництва храмів не приділялось уваги, поскільки самі вони знищувались. В наш час до цього питання звертаються історики і служителі церкви, які в своїх роботах використовують і ті матеріали, які раніше не були доступними для дослідників. Тож історія виникнення та розбудови храмів більш глибоко відображена в роботах церковнослужителів.

Протоіерей С. Петровський звертає увагу на те, що першим одеським храмом можна вважати похідний храм Нижньогородського полку, який прибув до Хаджибею в травні 1794 року. Богослужіння там вів священник Євдоким Сергеев⁵.

Згодом, за планом де-Волана, затвердженням 27.05.1794 р. Катериною II, в місті були закладені 4 храми: Миколаївський собор на головній площі, Троїцький собор для грецької частини населення, Катерининська церква для військовослужбовців та Олександрівська — у фортеці.

Беручи до уваги той факт, що уже в січні 1795 року Дубосарським духовним правлінням Миколаївській церкві була видана приходська книга, Петровський робить висновок, що будівництво її почалось в 1794 році.

На його думку, 22 серпня 1794 року Одеса отримала архієрейське благословіння на будівництво першого «тимчасового» храму в ім'я Святого Миколи. А так як він був дерев'яним і тісним, то 14 листопада 1795 року особисто митрополитом Гавріїлом був закладений кам'яний Миколаївський собор, який мав стати головним у місті⁶. Наступного дня митрополит заклав Олександрівську, в ім'я Олександра Невського церкву у фортеці. Проте вона так і не будувалась.

В тому ж 1795 р. був закладений і храм Святої Трійці у грецькому форштаті — на розі сучасних Катерининської і Троїцької вулиць. На її будівництво Катерина II Указом від 19.06.1795 року виділила 2 тис. карбованців з державних коштів. Крім цього, архімандрит Діонісій з дозволу митрополита зібрав серед знатних греків та інших іноземців в різних містах Російської імперії ще 2250 карбованців⁷. Та не дивлячись на досить сприятливі умови, будівництво не вдалось завершити за три роки, як планувалось. Більш того, в 1803 році на прохання прихожан воно було перенесено на середину кварталу, на те місце, де й зараз знаходиться Грецька церква. Лише в лютому 1808 р. священник Петро Куніцький доповів Катеринославській Консисторії про готовність до освячення новобудованого грецького храму Святої Трійці, яке й відбулося навесні 1808 року⁸.

Напочатку XIX ст. кількість грецького населення в Одесі значно збільшується. І якщо купецтво, яке проживало в південній частині міста, де і знаходилась церква, було нею цілком задоволене, то більші заможніша частина греків, яка мешкала у північній, мріяла про свій окремий храм. У відповідь на їх прохання 31.03.1803 року архієпископ Афанасій дозволив будівництво другої Грецької церкви в ім'я Стретіння Господнього в північному районі Одеси, на місці Грецького ринку за рахунок прихожан. Протягом подальших 20 років серед греків велись дебати щодо доцільності побудови двох церков. В 1803 р. були зібрані дані про кількість прихожан в обох приходах, щоб довести необхідність нової церкви. Троїцький приход нараховував тоді 185 осіб чоловічої та жіночої статі, в той час як Стретінський відповідно 237 і 138⁹. Проте друга церква так і не була побу-

дована і в 1832 році її фундамент та огорожа були розібрані та продані з торгів, а виручені гроші повернуті Грецькій общині.

Троїцька церква, завдяки щедрій підтримці своїх прихожан, швидко розбудувалась і розросталась, про що свідчить і збільшення її пастви¹⁰.

У вересні 1873 року, напередодні приїзду до Одеси грецької королеви, церква отримала дозвіл на побудову на своїй території Грецького жіночого училища. Воно було закладене самою королевою на розі сучасних Катерининської і Успенської вулиць.

Слід зазначити, що Троїцька церква відігравала роль у духовному житті міста. Це єдиний з перших одеських храмів, який пройшовши всі випробування не лише зберігся, але і залишався одним із центрів духовної культури. Його нинішній настоятель-протоієрей Олександр Кравченко зробив вагомий внесок в духовну скарбницю християнства.

Зовсім по іншому склалася доля церкви Святої Катерини. Так як в перші роки свого існування Одеса була в однаковій мірі і військовим і торговим містом, то ця церква була призначена для військовослужбовців¹¹. Проте за часів Рішельє починається швидкий торгово-економічний розвиток міста і нагальна потреба у церкві для військових відпала. Будівництво її поступово загальмувалось і припинилось.

Питання про його завершення підняли купець Семен Мясников і таврійський поміщик Кузіковський, які 1.12.1817 року звернулись до Одеського градоначальника графа Ланжерона з проханням на дозвіл побудови церкви. Вони пообіцяли значні кошти: першочерговий внесок по 5 тис. карбованців, а потім щорічно по 1 тис. карбованців¹². Ця пропозиція була радо зустрінута місцевою адміністрацією і отримала благословіння митрополита Гавріїла. Проте її ініціатори так і не реалізували своїх благочестивих намірів. А в 1821 р. з дозволу духовного відомства градоначальник Одеси Трегубов наказав розібрати недобудовану церкву і старі будови навколо неї, що й було зроблено у вересні того ж року. Так церкві не судилося стати прикрасою міста.

Цікаво склалась доля і Миколаївського собору. До завершення будівництва кам'яного храму богослужіння велось в «тимчасовому» — дерев'яному, який відігравав значну роль в духовному і громадському житті міста. Так на по-

чатку січня 1796 р. протоієрей Євдоким Сергєєв там привів до присяги 150 виборців міського голови і членів магістрату, а 17.09.1798 року там же відбулася церемонія освячення пожалуваного Одесі гербу¹³.

Багато зусиль для розвитку духовно-релігійного життя в Одесі доклав її градоначальник Рішельє. Він сприяв розбудові православних храмів, в яких вбачав центри духовності. За його проханням¹⁴ архієпископ Платон 25.05.1808 року освятив добудований Миколаївський собор в честь Преображення Господнього, а тому новий собор називатися став не Миколаївським, а Преображенським¹⁵. Проект внутрішнього обладнання собору зміг реалізуватися лише при Ланжероні, який перейнявся турботами храму.

В 1837 р. сталася важлива подія в духовному житті християн — Одеса стала єпархіальним містом Херсоно-Таврійської губернії, тож сюди перемістилась і кафедра єпископа. Першим керівником Херсонської єпархії Синод призначив архієпископа Гавріїла (Розанова). За свідченням церковслужителів це була надзвичайно освічена людина, професор богослів'я, дослідник історії краю, невтомний і мудрий організатор, який очолив плеяду знаменитих архієпископів Херсоно-Таврійських, серед яких знаходимо яскраві імена Інокентія (Борисова), Дмитрія (Муретова), Платона (Городецького), Сергія Ляпидевського та інших¹⁶. Він — автор багаточисельних праць з історії краю таких як: «Очерк повествования о Новороссійском крае», «Хронологическое и историческое описание церквей Херсонской епархии», «Историческая записка об Одесском женском Архангело-Михайловском монастыре с училищем девиц духовного звания», «Остатки христианских древностей в Крыму» та інших.

Великий вклад у розвиток духовного життя Одеси вніс і архієпископ Інокентій, який отримав призначення на Херсонську кафедру 24.11.1848 року. Під його керівництвом був здійснений капітальний ремонт церкви, побудовано немало храмів, в тому числі і знаменитий Миколаївський приморський храм у підніжжя Потьомкінських сходів.

Він став опорою віруючих в період Кримської війни. За їх проханням 6.08.1854 року в Одеській кафедральній собор була доставлена Касперовська ікона Богоматері — як символ небесного покровительства і захисту міста¹⁷. Саме їй прихожани завдячували спасінням Одеси у вересні 1855 р.

З собором тісно спілкувалась одеська інтелігенція, в тому числі і викладачі університету. Проповіді архієпископів

Інокентія і Дмитрія завжди збирали місцевих інтелектуалів. У великі свята в богослужіннях приймали участь делегації від учбових закладів. Священники собору викладали богослівські дисципліни практично у всіх учбових закладах міста¹⁸.

Трагічно змінилась доля Преображенського собору за часів радянської влади. В 1922 р. він був повністю пограбований державою, в березні 1932 р. — закритий, а згодом і знищений.

Лише пам'ятний знак, установлений у 1993 р. на місці розрушеного собору свідчить про те, що в недалекому минулому тут знаходився християнський храм — ровесник Одеси. Він нагадує про те, що в XIX ст. адміністрація міста, церковні діячі, громадськість піклувались про свої храми, бо вбачали в них важливий осередок духовного життя людини, де стверджуються справжні моральні цінності.

ПРИМІТКИ

1. Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы. 1793—1823. — Одесса, 1837. — С. 37.
2. Орлов А. Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 год. — Одесса, 1885. — С. 76.
3. Смоляников К. История Одессы. — Одесса, 1853. — С. 59—60.
4. Надлер В. Одесса в первую эпоху ее существования. — Одесса, 1893. — С. 22.
5. Петровский С., протоиерей. Одесский кафедральный Преображенский собор. — Одесса, 1894. — С. 16.
6. Вказ. праця. — С. 18, 20.
7. Греческая церковь Святой Троицы в Одессе. — Одесса, 1908. — С. 8.
8. Вказ. праця. — С. 12—14.
9. Вказ. праця. — С. 16.
10. Вказ. праця. — С. 14, 16.
11. Херсонские Епархиальные Ведомости. — 1860. — № 3. — С. 129.
12. Лебединцев А., протоиерей. Церковь Святой Екатерины в Одессе. Прибавление к Херсонским Епархиальным Ведомостям. — 1860. — № 8. — С. 509.
13. Серафима, монахиня. Одесский Спасо-Преображенский собор. — Одесса. — С. 16—17.
14. Херсонские Епархиальные Ведомости. — 1860. — № 3. — С. 133.
15. Гавриил, архимандрит. Хронологико-историческое описание церквей Епархии Херсонской и Таврической.//ЗООИД. — Т. 2. — Ч. 1. — С. 177.
16. Серафима, монахиня. Одесский Спасо-Преображенский собор. — С. 37.
17. Петровский С., протоиерей. Касперовский чудотворный образ Богоматери. — Одесса, 1995. — С. 33.
18. Серафима, монахиня. Одесский Спасо-Преображенский собор. — С. 146.